

ΜΑΚΕΔΟΝΟΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ ΤΟΥ Π.Δ.Μ.

ΦΛΩΡΙΝΑ

ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ 2006

ΔΕΚΑΤΟ ΠΕΜΠΤΟ ΤΕΥΧΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΜΟΥΣΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Δήμητρα Κονιάρη: Μουσική και εγκέφαλος: Η επίδραση της μουσικής εκπαίδευσης στη δομή και τη λειτουργία των νεοκωρικών διαστημάτων του εγκέφαλου
Δελιάδα Στάσιου: Παράγοντες που επηρεάζουν τις μουσικές προτιμήσεις των μαθητών και τη στάση τους απέναντι στο μάθημα της μουσικής στο σχολείο: μια ερευνητική μελέτη
Μαίη Κοκκίδου - *Ελένη Τσακνίδου*: Μουσική και παιδί: Οι απόψεις μαθητών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για τη μουσική
Ανταξία Κατρισιάνου: Το μάθημα της μουσικής σε παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Ευαγγελία Ι. Μανιάδα: Κλασική κοινωνιολογική θεωρία: Χρήση και σημασία τεχνικών ενεργητικής μάθησης
Φωφία Αργυριώδη: Ο Καρμάρουζης στα χεχειρίδια του δημοτικού σχολείου "η γλώσσα μου"
Αναστασία Γαϊνιτζοπούλου: Η διδακτική αξιοποίηση της «οικονομολογίας» θεωρίας της Louise Rosenblatt σε λογοτεχνικά κείμενα του ανθολογίου με λογισμό και μ' όνειρο του δημοτικού σχολείου
Ελένη Γρίβα - *Σοφία Αλεξοπούλου*: Ένα πλαίσιο οδοντολογίας των γλωσσικών δεξιοτήτων μέσα από τη χρήση δοκιμασιών
Αριστοτέλης Μαγουλιάνης - *Σωτηρία Αλιζάνη*: Το μάθημα των εικαστικών τα τελευταία χρόνια στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση
Φερμαντολλής Τζωάννης: Μια διαφορετική προσέγγιση της τοπικής ιστορίας
Αθανάσιος Ανταξοπούλος: Η χρήση των ψηφιακών τεχνολογιών στην διδακτική πράξη του μαθημάτος των θερηματικών. Σπουδή στη θεωρητική προσέγγιση της νέας μεθόδου διδασκαλίας
Ν. Γεωργιάδης - *Θ. Ζαχαριάδης* - *Α. Παπαδόπουλος* - *Σ. Τζαβός*: Το σχολείο φραγμένο Υποχρέωση και αναγκαιότητα. Απορίες και επιπλοκές των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης
Ελένη Καρατζά - *Σταυρούλα Αλιζοπούλου*: Η ελληνική και ευρωπαϊκή εμπειρία και πρακτική
Βιργιλία Γούλια - *Ιωάννης Κατσάλλης*: Η επιμόρφωση στην εκπαιδευτική πολιτική Ε.Ε. και ΥΠΕΠΘ: τοεολογικά χαρακτηριστικά και κατευθύνσεις
Μιχαήλης Μυρίλης: Κιναργική καινοτομία στην ελληνική εκπαίδευση: οι περιορισμοί του εκπαιδευτικού συστήματος και η συμβολή των επιστημονικών μηχανισμών σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο
Νίκος Φαρακιάδης: Αποτίμηση της διάχυσης και των δεξιοτήτων χρήσης του διαδικτύου στους φοιτητές των τμημάτων της Φλώρινας

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

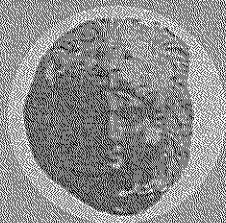
Π. Καραγιάννη - *Α. Σίδερη-Ζαχαριά*: Το κοινωνικό μοντέλο της αναπηρίας. Θεωρία και ερευνητική πρακτική. Αντιφασκίς και εργαλεία
Ιωάννα Αγγελίου - *Αναστασία Αλεξοπούλου*: Γενετικό σύνδρομο και νοητική καθυστέρηση: παιζέ ρόλο η αιτιολογία στη διαμόρφωση προγραμμάτων παρέμβασης; το παράδειγμα των συνδρόμων DOWN και WILLIAMS ως προς την εκμάθηση της ανάγνωσης

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Σοφία Ηλιάδου-Τζιού - *Ελένη Τσακνίδου* - *Ανδρέας Ανδρέου*: Η ιστορία της εκπαίδευσης στην Κιλικία την περίοδο 1940-1967
Γιάννης Μπαμπούρας - *Σοφία Ηλιάδου-Τζιού*: Τα προγράμματα μαθημάτων των ελληνικών σχολείων των ελληνικών κοινοτήτων της πρώτης Σέβελν Κοζάνης (τέλη 19ου-αρχές 20ου αι.). Μια συγκριτική ανάλυση
Παναγιώτης Νούτσος - *Σοφία Ηλιάδου-Τζιού*: Ο μηχανισμός εισαγωγής σπουδαστών στην παιδαγωγική ακαδημία Φλώρινας (1941-1965)
Αντι Παλασιάνου: Το παιδαγωγικό μονητιστήριο ως τύπος του Bildungszentrum: μια πρόταση τυπολογικού προσδιορισμού με αφορμή το μονητιστήριο της Μπαλκάνιας των παιδιών
Δημήτριος Αθανασιάδης - *Αθανάσιος Αθανασιάδης*: Ένα ιστορικό παράδειγμα: οι εξισλαμισμοί στην καθ' ημάς Ανατολή (Πόντος - Καππαδοκία) και στη Βοσνία
Ελένη Κατρισιάνου: Η χορηγική «ανάτα» των Ποντίων της Σινώπης το 1870, και η επιβεβαιωμένη μονηστική εκπαίδευση των εξισλαμισμένων σιλόβων

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

Αλέξανδρος Ν. Αραβαντοπούλος: Θέτης Σχεδιάστη Παγκυβερνησιακή

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Abel, Elisabeth - Hirsh, Marianne & Lagland, Elisabeth (eds) (1983), *The voyage to Fictions of Female Development*. Hanover and London, University Press of New England
- Avery, Gillian (1996), The family story στον τόμο Peter Hunt(ed), *International companion encyclopedia of children's literature*. London, Routledge, 338-347
- Baldick, Chris (1990), *The concise oxford dictionary of literary terms*. Oxford-New York, Oxford University Press
- Bannet, Eve Tavor (1991), Rewriting the social text: the female Bildungsroman in eighteenth-century England στο James Hardin (ed), *Reflection and Action: Essays on the Bildungsroman*. Columbia, University of South Carolina Press, 195-227
- Emerson, Caryl & Holquist, Michael (eds) (1986), *Speech Genres and Other Late Essays*. Trans Vern W. McGee, Austin, University of Texas Press
- Hellerstein, Olafson - Hume, Leslie Parker - Offen, Karen M. (eds)(1981), *Victorian Women: a documentary account of women's lives in nineteenth-century England, France, and the United States*. Stanford California, Stanford University Press
- Rowbotham, Judith (1989), *Good Girls Make Good Wives: Guidance for Girls in Victorian Fiction*. Oxford-New York, Basil Blackwell
- Sammons, Joffrey L.(1991), The Bildungsroman for nonspecialists: an attempt at a clarification στο James Hardin (ed), *Reflection and Action: Essays on the Bildungsroman*. Columbia, University of South Carolina Press, 27-45
- Tilly, Louise & Scott, Joan (1978), *Women, work and family*. New York, Holt, Rinehart and Winston
- Αμπατζοπούλου, Φραγκίσκη (1994), Αυτοβιογραφικός λόγος: ιστορικοί και μυθιστορηματικοί βίοι στο μυθιστόρημα εφηβείας. *Εντευκτήριο* (28-29), 74-88
- Εσκαρπί, Ντενίς (1995), *Η παιδική και νεανική λογοτεχνία στην Ευρώπη*. Μτφ. Στέση Αθήνη, Αθήνα, Καστανιώτης
- Κανατσούλη, Μένη (1997), *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας*. Θεσσαλονίκη, University Studio Press
- Πάτσιου, Βίκυ (1987), *Η Διάπλασις των Παίδων(1879-1922): το πρότυπο και η συγκρότησή του*. Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας ΓΓΝΓ
- Πολατίδου, Άννα (2004), *Η Διάπλασις των Παίδων(1879-1917): Ευρετήρια για τα λογοτεχνικά κείμενα της περιόδου*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Φλώρινα ΠΤΝΦ

Δημήτριος Αθανασιάδης
φιλόλογος, ιστορικός
Αθανάσιος Αθανασιάδης
διδάκτωρ Σλαβικής Ιστορίας

ΕΝΑ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ: ΟΙ ΕΞΙΣΛΑΜΙΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΑΝΑΤΟΛΗ (ΠΟΝΤΟΣ – ΚΑΙΣΑΡΙΑΚΗ) ΚΑΙ ΣΤΗ ΒΟΣΝΙΑ

Το θέμα των εξισλαμισμών χριστιανικών πληθυσμών έχει απασχολήσει την ιστορική επιστήμη, ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες, με σύγχρονες και συστηματικές μελέτες, που έφεραν στο φως της δημοσιότητας πτυχές του σύνθετου αυτού προβλήματος, αναδεικνύοντας έτσι την ξεχωριστή σπουδαιότητά του. Ωστόσο, το φαινόμενο του εξισλαμισμού είχε λάβει ευρύτερες διαστάσεις και εφαρμόστηκε μαζικά στους ρωμικούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κατά συνέπεια και στους βαλκάνιους ορθόδοξους πληθυσμούς, με κοινά ή παρόμοια αποτελέσματα. Η ποικιλία και η ιδιαιτερότητα της πολιτικο-θρησκευτικής αυτής δράσης, σε σχέση με τους εξισλαμισμούς που έλαβαν χώρα στην Βοσνία και Ερζεγοβίνη, κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, θα μας απασχολήσει και στο παρόν άρθρο.

1. Το φαινόμενο του εξισλαμισμού

Ανατρέχοντας στο απώτατο παρελθόν, είναι ανάγκη, πριν εξετάσουμε τα πραγματικά ιστορικά περιστατικά, να ερευνήσουμε κάτω από ποιές ιστορικές συγκυρίες εμφανίζεται το φαινόμενο του εξισλαμισμού των χριστιανών των ανατολικών περιοχών της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Το Ισλάμ, πριν ακόμη εμφανισθούν οι Σελτζούκοι και οι Οθωμανοί Τούρκοι, εμφανίζεται στις αρχές του 6ου μ.χ. αιώνα στις ανατολικές περιοχές της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και απειλεί να προσηλυτίσει ξένα προς αυτό στοιχεία και έπειτα, κάτω από την επήρεια του θρησκευτικού ισλαμικού αραβικού στοιχείου, να εξισλαμίσει χριστιανικούς πληθυσμούς τους οποίους η Αυτοκρατορία άμεσα δεν μπορούσε να υπερασπισθεί.

Ο εξισλαμισμός ήταν μια μέθοδος αύξησης του αραβικού στοιχείου που εμφανίζεται πολύ πριν εμφανισθούν στο προσκήνιο της ιστορίας οι Τούρκοι. Πρώτοι λοιπόν οι Άραβες, που εμφανίζονται τον 7ο μ.χ. αιώνα, άρχισαν στις νοτιοανατολικές επαρχίες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (Συρία – Παλαιστίνη – Αίγυπτος) ν' απειλούν τους χριστιανικούς πληθυσμούς κάτω από την επήρεια και τον φανατισμό της νέας τους θρησκείας, του Ισλάμ. Κατά την παραπάνω περίοδο (από το 635 μ.χ. και εντεύθεν) πολλοί χριστιανοί των περιοχών αυτών αναγκάστηκαν να καταφύγουν στα βουνά και άλλοι απ' αυτούς, σύμφωνα με μαρτυρίες αγιολογικών κειμένων, δελεάστηκαν από τις

1. Δ. Ζακυθινού, *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία 324-1071*, εν Αθήναις 1969, σσ. 92 κ.ε. Άλλωστε, στις περιοχές αυτές, τις οποίες οι βυζαντινοί θεωρούσαν προβληματικές, συχνά κατέφευγαν αιρετικοί μονοφυσίτες, νεστοριανοί, παυλιαννοί κ.τ.λ.

υποσχέσεις και τις επαγγελίες εξαιρετικών πλεονεκτημάτων και εξισλαμίστηκαν. Οι πληθυσμοί των περιοχών αυτών αθρόα εγκατέλειπαν την πίστη των πατέρων τους και προσέρχονταν στη νέα θρησκεία, τις περισσότερες φορές με τη θέλησή τους, εξ αιτίας της θρησκευτικής δυσαρέσκειάς τους προς το κέντρο της Βυζαντινής Διοίκησης².

Οι βίαιοι εξισλαμισμοί των χριστιανικών πληθυσμών στις περιοχές αυτές και ιδιαίτερα στις περιοχές του Πόντου και της Καππαδοκίας, απ' όπου εισβάλλουν στους κατοπινούς αιώνες τα τουρκικά φύλα, συνεχίζονται με μεγαλύτερο θρησκευτικό φανατισμό και καλύτερα οργανωμένα κυρίως όμως από τα μέσα του 11ου μ.Χ. αιώνα με χρονολογικό ορόσημο το έτος 1071 μ.Χ. (μάχη στο Μαντζικέρτ).

Από τις αρχές της 14ης εκατονταετηρίδας, και ειδικά από το έτος 1326, οι Τούρκοι βρήκαν και μια άλλη μέθοδο εξισλαμισμού των χριστιανικών πληθυσμών με την ίδρυση των γνωστών ταγμάτων των Γενιτσάρων³, Σπαχήδων, Ακιντζήδων, Λεβεντιών⁴ από τον Ορχάν.

Επί πεντακόσια χρόνια, από το 1326 ως τα 1826, αρπάζονταν τα παιδιά των χριστιανών από τις αγκαλιές των μητέρων τους και αφού παραδίδονταν στο στρατιωτικό επάγγελμα, ανατρέφονταν σύμφωνα με τις βίαιες αρχές του Ισλαμισμού, για να σχηματίσουν από αυτά τα φοβερά στρατιωτικά συντάγματα κατά των χριστιανών.

Ο αείμνηστος καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών Μαργαρίτης Ευαγγελίδης στο υπόμνημά του «Περί των δικαιωμάτων και παθημάτων των Εσπιών του Πολιτισμού Μικράς Ασίας και Θράκης»⁵ γράφει χαρακτηριστικά: «...και το μεν απάνθρωπον και ανόσιον παιδομάζωμα εξησκείτο κατά τυραννικόν νόμον, αντικείμενον προς τε το θείον και το ανθρώπινον δίκαιον, τα δε θήλαα ηρπάζοντο και απεσπώντο από των κόλπων των εαυτών γονέων κατά τας ακολάστους ορέξεις του τυχόντος υβριστού Τούρκου. Πόσον μεγάλοι και οδυνηραί ήσαν αι οικογενειακαί αύται συμφοραί των Ελλήνων αποδεικνύει το γεγονός, ότι διαμερίσματα μεγάλα της Μικράς Ασίας εδήλουν ότι αποτάσσονται τω Χριστιανισμό και συντάσσονται τω Μουσουλμανισμό⁶, ίνα απαλλαγώσι των ανηκούστων συμφορών των τουρκικών καταδυναστεύσεων. Και ενώ, συνεχίζει ο Ευαγγελίδης, εν τω φανερώ συμπεριφέροντο οι ως εξωμόται θεωρούμενοι ούτοι Έλληνες ως Μουσουλμάνοι, εν τω κρυπτώ ήσκηον τα θρησκευτικά αυτών καθήκοντα ως Χριστιανοί. Οι πολυπληθείς ούτοι συνοικισμοί εξωτερικώς μεν συμπεριφέρονται ως Τούρκοι, αλλ' ο οικογενειακός αυτών βίος είναι εντελώς χριστιανικός και ελληνικός, ελληνικά δε και χριστιανικά τα ήθη και τα έθιμα: «δεν συνάπτουσιν μετά Τούρκων κηδεστίας αλλά μετ' αλλήλων και μετ' εγκαυχήσεως διαλέγονται περί των κατά την χώραν αυτών σωζομένων ρειπιών αρχαίων ελληνικών και χριστιανικών ναών και γλυπτικών καλλιτεχνημάτων ως έργων των ιδίων προγόνων...»⁷.

2. Να σημειώσουμε επίσης πως πριν ακόμα από την εμφάνιση του Μωάμεθ οι περιοχές αυτές είχαν στενοές δεσμούς με την Αραβία. Βλ. Ν.Η. Baynes - Η. Moss, «Βυζάντιο», Αθήνα 1986, σ. 429.

3. Βλ. τη μονογραφία του Godfrey Goodwin, *Γενίτσαροι*, εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα 1997.

4. Βλ. σχετικά τη μελέτη του V. Berard, *Τουρκία και Ελληνισμός, Οδοιπορικό στη Μακεδονία*, εκδ. Τροχαλία, σ. 64. Επίσης πρβλ. και Γ. Σκαλιέρη, *Λαοί και φυλαί της Μ. Ασίας*, Αθήνα 1922, σ. 383.

5. Ευαγγελίδης Μαργαρίτης, *Περί των δικαιωμάτων και παθημάτων των Εσπιών του Πολιτισμού Μικράς Ασίας και Θράκης*, Αθήνα 1922.

6. Ο κατακτητής Μωάμεθ ο Β' για να ενισχύσει τον εξισλαμισμό των υπηκόων του, έθεσε την αρχή, ότι όλα τα αξιώματα θα δίδονται κατά προτίμηση στους αρνησίθρησκους χριστιανούς. Έτσι μεγάλοι Βεζύρροι, αρχιστρατήγοι, ναύαρχοι και άλλοι αξιωματούχοι, εκλέγονταν σύμφωνα με την αρχή αυτή.

7. Ευαγγελίδης Μαργαρίτης, *Περί των δικαιωμάτων και παθημάτων των Εσπιών του Πολιτισμού*

Μετά την άλωση (1453), το ίδιο μέτρο εξισλαμισμού εφάρμοσε ο Μωάμεθ ο Β' και οι μετά απ' αυτόν Σουλτάνοι, κυρίως όμως από την εποχή του Σουλτάνου Σελήμ του Α' (1512) και εξής, πολλοί από τους μικρασιάτες Έλληνες με τη βία και έπειτα από ανήκουστα βασανιστήρια εξισλαμίστηκαν στα γεωγραφικά διαμερίσματα της Προύσας, Καππαδοκίας και Ικονίου, όπου οι Τούρκοι έκοβαν τη γλώσσα αυτών που μιλούσαν ελληνικά. Οι εκκλησίες των περιοχών αυτών έχουν να επιδείξουν πλήθος νεομαυριτών⁸.

2. Οι εξισλαμισμοί στον Πόντο

Στις επαρχίες του Πόντου οι εξισλαμισμοί άρχισαν κυρίως από τα μέσα του 14ου μ.Χ. Κατά τα μέσα του επόμενου αιώνα, ιδίως από το 1461, οι χριστιανοί διωκόμενοι από τους Τούρκους αναγκάστηκαν να καταφύγουν στα όρη και σε δυσπρόσιτες περιοχές εκεί όπου μπορούσαν ν' αντιμετωπίσουν ευκολότερα την βία του δυνάστη και να έχουν μεγαλύτερη ασφάλεια⁹.

Η κατάσταση άρχισε να επιδεινώνεται μετά το 1660 ως το 1843, χρονικό διάστημα κατά το οποίο οι Ντερεμπέδες και οι Λαζοί¹⁰ με συχνές επιδρομές και λεηλασίες προκαλούσαν αναστάτωση και δημιουργούσαν αναρχία και αλληλοσπαραγμό ανάμεσα στο χριστιανικό στοιχείο. Κατά την περίοδο αυτή ο εξισλαμισμός των Ελλήνων έγινε βιαιότατος. Να σημειώσουμε πως οι εξισλαμισθέντες, κατά την πρώτη περίοδο του εξισλαμισμού τους, συμπεριφέρονταν προς τους ομογενείς τους με ευγένεια και φιλανθρωπία, όταν όμως περνούσαν δύο ή τρεις γενεές ο χρόνος έφερνε τη λήθη της ελληνικής τους καταγωγής και άρχιζαν να γίνονται σκληροί και περισσότερο τυραννικοί.

Άλλοι εξισλαμισθέντες, οι Κηξηλμπάσηδες των οποίων ο θρησκευτικός αρχηγός λέγεται Δέδες (πατήρ - ο τετές), μετέχουν στις ιεροτελεστίες του βαπτίσματος και της θείας μεταλήψεως. Από τους Τούρκους μάλιστα καλούνται «φωτοσβέσται», διότι σε μια ορισμένη ημέρα του έτους, κατά τη διάρκεια της νύχτας την ώρα κάποιας ιεροτελεστίας, έσβηναν τα φώτα. Τέτοιες απόκρυφες ιεροτελεστίες τελούσαν και οι χριστιανοί των πρώτων χριστιανικών χρόνων.

Είναι δε γεγονός πως από το 1660 μ.Χ. και εντεύθεν άρχισαν ομαδικά ν' αποστατούν από τη θρησκεία των πατέρων τους χριστιανοί ολοκλήρων χωριών της περιοχής του Όφρεως¹¹ και της Τόγιας. Στην ιστορία του κρυπτοχριστιανισμού και εξισλαμισμού χριστιανικών χωριών της περιόδου αυτής είναι γνωστή και η αρπαγή της Ιεράς Μητροπόλεως Τραπεζούντος από τους Τούρκους και του Ιερού Ναού του Αγίου Φι-

Μικράς Ασίας και Θράκης, σ. 383 κ.ε.

8. Σωτηρίου Γεωργίου, *Χριστιανικά Μνημεία της Μικράς Ασίας*, Αθήνα 1920, σ. 63.

9. Αργότερα θα καταφεύγουν και σε γειτονικές χώρες, όπου αυτό ήταν εφικτό, όπως στη Ρωσική Αυτοκρατορία, όπου ωστόσο θα χάνουν βαθμηδόν στοιχεία της εθνικής τους συνείδησης. Βλ. Γ. Βαλαβάνη, *Σύγχρονη Γενική Ιστορία του Πόντου*, εκδ. Αφων Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 10.

10. Οι Λαζοί, που υπάγονταν στην Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, υποτάχτηκαν στο τουρκικό κράτος, μετά την άλωση της Τραπεζούντας (1461), και εξισλαμίστηκαν. Το ζήτημα της ελληνικής καταγωγής των Λαζών δεν έχει μέχρι σήμερα επιστημονικά αποσαφηνιστεί. Υπάρχουν σοβαροί ιστορικοί οι οποίοι ισχυρίζονται ότι οι Λαζοί είναι ένα ξεχωριστό εθνάριο. Βλ. Δ. Οικονομίδη, *Ο Πόντος και τα δίκαια του εν αυτό Ελληνισμού*, Αθήνα 1920, σελ. 126.

11. Βλ. Κωνίνου Φωτιάδη, *Οι εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι κρυπτοχριστιανοί του Πόντου*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 215 κ.ε.

λίππου, καθώς και του εξισλαμισμού του μητροπολίτη του Όφεως Αλεξάνδρου (1686)¹². Ωστόσο, σχετικά με την περίπτωση του εν λόγω επισκόπου, η παράδοση αναφέρει πως αν και αρχικά απαρνήθηκε την ορθόδοξη πίστη και έγινε εν συνεχεία τοπικός άρχων της Τραπεζούντας, μετά από ολίγα χρόνια εγκατέλειψε τη θρησκεία του Μωάμεθ και επανήλθε στην προτέρα πίστη. Χαρακτηριστική είναι και η περίπτωση του επισκόπου της Ρόδου, Μελετίου, για τον οποίο λειτουργικό χειρόγραφο του Βρετανικού Μουσείου αναφέρει: «αρχὴ (1647) ετουρκειψε ένας μετροπολιτης κι ελεγαν τον προτα μελετιον και ηστερα ελεγαν ασλανη. Ο αυτος εγινε ηστερα μεγαλος αθρωπος και ηρτε εις τη ροδο και εφουρκισε δυο τζελεπιδες»¹³.

Κατά καιρούς οι χριστιανοί διαμαρτύρονταν κατά των σκληρών μέτρων που έπαιρνε η Υψηλή Πύλη εναντίον τους στις ξένες δυνάμεις, οι οποίες επενέβαιναν, όχι βέβαια για να λύσουν το πρόβλημα των καταπίεσεων και ποικίλων διώξεων των χριστιανών, αλλά κυρίως να προωθήσουν εμπορικά, διπλωματικά και στρατιωτικά συμφέροντα δικά τους. Έτσι, το 1839, ο Σουλτάνος Αβδούλ Μεζίτ πιεζόμενος από τις ξένες δυνάμεις εξέδωσε το Χάττι Σερίφ του Γκιούλ Χανέ, με το οποίο κηρύσσονταν ισότητα έναντι του νόμου όλων των υπηκόων πολιτών της Αυτοκρατορίας επομένως και των χριστιανών. Όμως, ήταν αρκετός ένας χρόνος ν' αθετήσει η Υψηλή Πύλη την με το Χάττι Σερίφ δέσμευσή της απέναντι στις χριστιανικές δυνάμεις της Ευρώπης και ακύρωσε με το νέο διάταγμα του το «Τανζιμάτ», το 1840, τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που παραχωρούσε προηγουμένως στους χριστιανούς. Τέσσερα χρόνια αργότερα το 1843, εξ αφορμής φόνου κάποιου Αρμενίου, που είχε εξισλαμισθεί και κατόπιν μεταμελείας επέστρεψε στον Χριστιανισμό, εκδίδεται η διάταξη «περι ισότητος των πολιτών» και κήρυξε ότι:

«πας χριστιανός δηλών προσχώρησιν εις τον Μουσουλμανισμόν ενώπιον δύο μαρτύρων και μη εκκληρών την δήλωσιν αυτού, ή προσχωρών και είτα μεταμελούμενος και επιστρέφων είναι ένοχος θανάτου».

Μετά δε το τέλος του ρωσοτουρκικού πολέμου «κρμαϊκού» 1854-1856, ο Σουλτάνος πιεζόμενος από τη Ρωσία έναντι των όσων κατά των χριστιανών κακών είχαν διαπραχθεί, εξέδωσε υπέρ των χριστιανών υπηκόων «οιονεί αυθορμήτως και εξ οικείας πρωτοβουλίας και μεγαλοψυχίας ορμώμενος το Χάττι Χουμαγιούμ – χάρτην ανεξιθρησκείας, το 1856»¹⁴.

3. Οι εξισλαμισμοί στην Καππαδοκία

Πολλοί από τους μικρασιάτες Έλληνες δια της βίας και σκληρών βασάνων εξισλαμίσθηκαν – ιδίως στα γεωγραφικά διαμερίσματα της Προύσας, του Ικονίου και της Καππαδοκίας, όπου οι Τούρκοι, πλην των άλλων μεθόδων που χρησιμοποιούσαν, εφεύραν και ένα άλλο τρόπο εκφοβισμού, της κοπής της γλώσσας¹⁵. Σύμφωνα με την μέθοδο αυτή, έκοβαν τη γλώσσα όσων μιλούσαν ελληνικά, γι' αυτό και οι Έλληνες που ήλθαν στην Ελλάδα μετά το 1923 από τις περιοχές αυτές μιλούσαν μόνο την τουρ-

12. Η περίπτωση του Αλεξάνδρου δεν ήταν η μοναδική. Ασπάζθηκαν τον νόμο του Ισλάμ και ο επίσκοπος Μογλενών Ιωάννης (1759). Αξιόλογα στοιχεία προκύπτουν και από τη μελέτη του Λαζάρου Μέλλιου, *Ο εξισλαμισμός του Μητροπολίτη Μογλενών – Πέλλης*, Έδεσσα 1986, σ. 29 κ.ε.

13. Β.Ν.Ι. τ. 6(1927-28) σ. 52 κ.ε. Βλ. επίσης Υ. Ι. Παπαχριστοδούλου, *Ιστορία της Ρόδου από της προϊστορίας της έως της ενσωμάτωσής της Δωδεκανήσου το 1948*, β' εκδ. Αθήναι 1994, σ. 483.

14. Αρχμ. Πανάρετος Τοπαλίδης, *Ο Πόντος ανά τους αιώνες*, Δράμα 1929, σσ. 119 κ.ε.

κική γλώσσα.

Είναι εξακριβωμένο το γεγονός ότι η Βυζαντινή Αυτοκρατορία είχε συνεχείς συμπλοκές με αλλοεθνείς λαούς στο μέτωπο της Ανατολής. Κατά τους χρόνους του Μιχαήλ Γ' και της δυναστείας των Μακεδόνων οι συγκρούσεις ανάμεσα στους χριστιανικούς και μουσουλμανικούς πληθυσμούς βρισκόνταν στην ημερήσια διάταξη. Οι συγκρούσεις αυτές αύξαναν τις αντιπαραθέσεις και όξυναν τα μίσση. Ο Νικηφόρος Φωκάς (963-969), ένας από τους πλέον γενναίους αυτοκράτορες, με τους νικηφόρους αγώνες του κατά των Αράβων αποκατέστησε το γόητρο της Αυτοκρατορίας στο χώρο της Ανατολής, αλλά οι διεκδικήσεις ανάμεσα στις δύο θρησκείες εξακολουθούν να υπάρχουν¹⁶.

Αργότερα, κατά την περίοδο των επιδρομών των Σελτζούκων Τούρκων στο τέλος του 11ου αιώνα, ξεσηκώθηκαν οι δουλοπάροικοι χριστιανοί και ιδίως οι Καππαδόκες που καταπιέζονταν από τους τοπικούς φεουδάρχες. Οι κατώτερες τάξεις αφοσιώθηκαν στους Σελτζούκους, γιατί δεν μπορούσαν να βασιλεύσουν τους φόρους και τις κάθε λογής καταπίεσεις των οργάνων της Αυτοκρατορίας. Αυτήν την εποχή παρουσιάσθηκαν στις περιοχές αυτές ομαδικές – θεληματικές αλλαξοπιστίες¹⁷. Οι φτωχοί και αγροτικοί μάλιστα πληθυσμοί της Καππαδοκίας έβλεπαν τις επιδρομές των Σελτζούκων σαν θεία τιμωρία, διότι οι παροσία τους, τους απαλλάσσει από τη βαριά φορολογία. Για το λόγο αυτό ο μονοφυσίτης Πατριάρχης Αντιοχείας Μιχαήλ ο Σύρος (1166-1199) εκφράζει τη χαρά του που ο Θεός έστειλε από το νότο «τους υιούς Ισμαήλ» για να τους απαλλάξει από τους βαρείς φόρους που επέβαλαν με σκληρότητα στις Εκκλησίες και τα μοναστήρια οι Βυζαντινοί άρχοντες. «Βλέπων ο Θεός την κακίαν των Ρωμαίων (Βυζαντινών) οι οποίοι παντού όπου εκκυριάρχουν, ελεηλάτουν με σκληρότητα τας εκκλησίας και τα μοναστήρια μας και μας κατεδίκασον ανηλεώς, ο Θεός της εκδικήσεως έφερεν εκ του νότου τους υιούς Ισμαήλ δια να ελευθερώσει ημάς δι αυτών»¹⁸.

Οι συχνές επιδρομές, που δεν σταμάτησαν σχεδόν ποτέ, η ακατάσχετη λεία των Τούρκων, οι παντός είδους λεηλασίες και καταστραφές των περιουσιών των χριστιανικών κοινοτήτων, ανάγκασαν πολλούς χριστιανούς να ασπασθούν και κατά τους επόμενους αιώνες τον Ισλαμισμό.

Ο Πατριάρχης Ιωάννης Καλέκας (1339-1340) προσπαθεί με επιστολές που στέλνει στους αλλαξοπιστίσαντες χριστιανούς της περιοχής της Νικαίας να τους επαναφέρει στην ορθόδοξη πίστη, τονίζοντας ότι τους συγχωρεί εφ' όσον ξαναγίνουν χριστιανοί.

Λίγο αργότερα, και λόγω αυτής της οικονομικής εξαθλίωσης, οι Μητροπόλεις δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τα έξοδα συντήρησης των μητροπόλεων, γι' αυτό το 1397 η Μητρόπολη Αιταλείας αναγκάσθηκε να ενσωματωθεί στη Μητρόπολη Σίδης.

15. Σημειώνει χαρακτηριστικά ο Γ. Βαλαβάνης: «Και το τοιούτον επετεύχθη διά παντός μέσου, δι' ανεκδιηγήτων εκβιασμών και βασάνων και δη και δι' αποκοπής της γλώσσης των κατοίκων ολοκληρών διαμερισμάτων», Γ. Βαλαβάνη, *Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου*, εκδ. Αφων Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 14. Πρβλ. επίσης τα σχόλια τα σχετικά με τα «Καραμανλίδικα», της Μαρίας Νυσταζοπούλου – Πελεκίδου, *Βυζάντιο και Σλάβοι – Ελλάδα και Βαλκάνια (6ος – 20ος αι.)*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 177-181.

16. Βλ. Δ. Ζακυνθνού, *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, ό.π., σσ. 312-314. Βλ. και Ν. Βασιλειάδη, *Ορθοδοξία, Ισλάμ και Πολιτισμός*, εκδ. Σωτήρ, Αθήνα 2000.

17. Γ. Κορδάτου, *Ακμή και παρακμή του Βυζαντίου*, Αθήναι 1974, σσ. 315 κ.ε.

18. Γ. Κορδάτου, *Ακμή και παρακμή του Βυζαντίου*, ό.π., σ. 316

«...το δε αίτιον ότι δη επί τούτου υπερίσχυσε το δεινόν ....εκ της των αλλοφύλων ενανθών επιθέσεως...»¹⁹.

Στα βιλαέτια του Ικονίου, της Άγκυρας και κυρίως στις περιοχές της Καππαδοκίας, υπάρχουν κωμοπόλεις και χωριά που έχουν μουσουλμανοφανείς πληθυσμούς. Πολλά απ' αυτά τα χωριά φέρουν ονόματα χριστιανών αγίων, όπως: Αϊ Τόμας, Αϊ Στέφαν, Αϊ Βασίλ κ.α. Οι μελετητές δεν μπορούν να προσδιορίσουν με ακρίβεια πότε οι χριστιανικοί πληθυσμοί αυτών των χωριών εξισλαμίσθηκαν²⁰. Εκείνο ωστόσο που είναι βέβαιο είναι πως, από τα μέσα του 7ου αιώνα έως τους τελευταίους χρόνους, πριν από την ανταλλαγή των πληθυσμών, η Καππαδοκία ήταν χώρα μαρτυρίου και αληθινού ηρωισμού της πίστης. Σημείο αναφοράς των βίαιων αυτών εξισλαμισμών αποτελούν οι σημερινοί μουσουλμανοφανείς Αλεβίτες, Δερβίσι, Ταχατζήδες (υλοτόμοι), Τσεπνήδες²¹, Ερυθίνοι, Κιουπρουλήδες, οι οποίοι τελούν μέχρι σήμερα διάφορα μυστήρια²². Τα ήθη και τα έθιμά τους είναι ελληνικής καταγωγής, οι παραδόσεις, οι προλήψεις, τα τραγούδια, μεταξύ των οποίων άσματα Αλεξάνδρων (Ισκεντέρ) και Βασιλέων (Κηράλ) απηχούν μεγάλους αγώνες και θριάμβους ελλήνων αυτοκρατόρων.

Αλλά και οι Αλεβίτες, που σήμερα υπολογίζονται σε 18-20 εκατομμύρια, κατέχουν μια ξεχωριστή θέση στο χώρο του πνεύματος, έχουν δε ήθη και έθιμα ελληνοχριστιανικά.

Στον σημερινό επισκέπτη η περιοχή της Καππαδοκίας που καλύπτεται, σχεδόν ολόκληρη, από μοναχικά κέντρα και πάμπολλους μεγαλοπρεπείς ναούς, μπορεί να προκαλέσει ένα απέραντο θρησκευτικό δέος και ταυτόχρονα να παρατηρήσει ότι στα ασκητήρια, τις οπές και τα σπήλαια των φαλακρών ορέων και τα οροπέδια της Καππαδοκίας, ίσως να κρύβεται το μεγαλύτερο και ανεξιχνίαστο μυστήριο των χιλιάδων εξισλαμισθέντων χριστιανών.

4. Οι εξισλαμισμοί στη Βοσνία

Το θέμα της προέλευσης και καταγωγής της μουσουλμανικής κοινότητας της Γιουγκοσλαβίας είναι ένα από τα ακανθώδη προβλήματα της Γιουγκοσλαβικής ιστοριογραφίας που, ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες, προκαλεί ποικίλες αντιδράσεις στους κόλπους της επιστημονικής κοινότητας των νεοσύστατων χωρών της πρώην Γιουγκοσλαβίας²³. Θα προσπαθήσουμε, στα όρια ενός άρθρου, να θίξουμε ορισμένες πτυχές του θέματος αυτού σε σχέση μάλιστα με την θρησκευτική καταγωγή των κατοίκων της χώρας αυτής.

Μόλις τον 10ο αιώνα εμφανίσθηκε για πρώτη φορά το όνομα της Βοσνίας στο ιστορικό προσκήνιο²⁴. Η παρουσία του διακεκριμένου Μπάνου, Kulin (1180-1204)²⁵,

19. *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τομ. Θ', Αθήνα 1975, σ. 320.

20. Γ. Σκαλιέρης, *Λαοί και φυλαί της Μ. Ασίας*, όπ.π., σ. 321.

21. Οι Τσεπνήδες (ισχυρογνάμονες, ισχυροί, δύστροποι) συμμετέχουν στις εκδηλώσεις που διοργανώνουν οι εξισλαμισθέντες πόντιοι της Τραπεζούντας στα παρχάρια του Πόντου, την Κατήραγια και τον Χωνευτήρα χορεύοντας ποντιακούς χορούς ως τα σήμερα.

22. Ο Χαμνύ Μπέης, Γενικός Διευθυντής του Αυτοκρατορικού Μουσείου Κωνσταντινούπολης, όπως γράφει ο Σκαλιέρης, δέχεται πως οι Δερβίσις είναι μοναχοί οι οποίοι εμπνέονται από την διδασκαλία του Χριστού, από την οποίαν εμπνέονται και οι χριστιανοί μοναχοί, και είναι κήρυκες του δόγματος της αγάπης. Βλ. Γ. Σκαλιέρης, *Λαοί και φυλαί της Μ. Ασίας*, σ. 136.

23. Για το βάθος της ιστορικής αυτής αντιπαράθεσης και τις τοποθετήσεις των εθνογράφων, ιστορικών, θεολόγων κ.ά. έχουν γραφεί σοβαρές μελέτες, ένθεν και ένθεν. Από τη μουσουλμανική ιστοριογραφία

έδωσε ιδιαίτερη αίγλη και κύρος στη χώρα, που διατήρησε μέσα από δύσκολες συνθήκες την ανεξαρτησία της στους κατοπινούς αιώνες²⁶.

Ως προς τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των κατοίκων της η ιστορική επιστήμη διαθέτει μαρτυρίες για την ύπαρξη ενός πρώιμου χριστιανισμού, βάσει των αρχαιολογικών ευρημάτων της περιοχής του 4ου αιώνα, κυρίως ναών. Δυστυχώς, τα περισσότερα από αυτά, χάθηκαν από τις καταστροφικές επιθέσεις βαρβαρικών φυλών του 5ου και 6ου αιώνα²⁷.

Εντούτοις, οι χριστιανικές ιεραποστολές στο έδαφος της Βοσνίας δημιουργούσαν μια βαθιά παράδοση, αφού υπήρχαν επισκοπές από τα αρχαία ακόμα χρόνια που μνημονεύονται κατά τη διάρκεια της καθόδου των Σλάβων στα Βαλκάνια. Ο εκχριστιανισμός τους δε, πολύ πιθανόν, να ακολούθησε, σ' αυτήν την πρώιμη φάση, κοινή με τους Σέρβους πορεία²⁸. Είναι πάντως γνωστό πως στη δυτική εκκλησιαστική δικαιοδοσία η Regnum Servillie και από τον 13ο αιώνα προστίθεται και η Βοσνία: "Regnum Servillie quod est Bosna". Και ενώ η εν λόγω περιοχή αρχικά υπαγόταν στη δικαιοδοσία της Ρωμαιοκαθολικής Αρχιεπισκοπής της Ουγγαρίας, στις αρχές του δευτέρου μισού του 13ου αιώνα (1252)²⁹ μεταφέρθηκε στο Ήακονο. Γενικά οι πηγές της περιόδου αυτής είναι πολύ φτωχές για να συμπεράνουμε με βεβαιότητα τη σφαίρα επιρροής της πρώτης αυτής βοσνιακής εκκλησίας³⁰.

Η Βοσνία από τον 12ο αιώνα καθίσταται ανεξάρτητη και παραμένει έτσι ως την τουρκική κατάληψη το 1463³¹.

Η παρουσία των Οθωμανών, επί τέσσερις περίπου αιώνες (1463-1878), υπήρξε καταλυτικός παράγων διάδοσης και ενίσχυσης του ισλαμικού στοιχείου στη Βοσνία. Νέοι έποικοι από μουσουλμανικές χώρες, από την Αραβία, την Τουρκία, το Κουρδιστάν και από τα βάθη του Καυκάσου έφτασαν και εγκαταστάθηκαν στις περιοχές της σημερινής Βοσνίας και Ερζεγοβίνης, ενισχύοντας απ' ενός μεν την μουσουλμανική κοινότητα, απ' ετέρου δε το έργο του εξισλαμισμού, επηρεάζοντας το τοπικό πληθυ-

φία βλ. τη μελέτη του Muhamed Had ijačić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, Sarajevo (1990), γενικά.

24. Βλ. σχετικά με τους πρώτους κατοίκους της Βοσνίας τη μελέτη του Vladimir Ćorović, *Historija Bosne*, εκδ. Glas Srpski, Banja Luka 1940 – Beograd 1992, σσ. 19-47. Βλ. D. Obolensky, *Βυζαντινή Κοινοπολιτεία*, τ. Β', εκδ. Βάνιας, σσ. 360-361.

25. Βλ. V. Ćorović, *Historija Bosne*, όπ.π., σσ. 165-175.

26. Στη Ρώμη έφταναν πληροφορίες πως ο Μπάνος είχε προσφέρει καταφύγιο σε δέκα χιλιάδες παταρένους (patareni), πρώην καθολικούς μάλιστα, οι οποίοι είχαν προσχωρήσει στο Βογομιλισμό.

27. Βλ. F. Šanjek, *Kršćanstvo na Hrvatskom prostoru*, εκδ. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 19962, σσ. 33-34.

28. Βλ. S. Ćirković, *Istorija Srednjovekovne Bosanske Dr ave*, εκδ. Srpska Knje evna Zadruga, Beograd 1964, σ. 50.

29. Βλ. F. Šanjek, *Kršćanstvo*, όπ.π., σ. 186. Την περίοδο αυτή η δυτική ιεραποστολή απέστειλε δομικανούς και φραγκισκανούς μοναχούς για να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα που συνεχώς μεγάλωναν παράλληλα με την ενίσχυση της λεγομένης «Βοσνιακής Εκκλησίας». S. Ćirković, *Istorija Bosne*, όπ.π., σ. 50.

30. Ο χριστιανισμός στη Βοσνία, κατά τους ισχυρισμούς κροατών ιστορικών, με την έννοια του εκκλησιαστικού οργανισμού, άρχισε να οργανώνεται κατά τον 12ο και 13ο αιώνα υπό την αιγίδα της επισκοπής του Split στα όρια της εκκλησιαστικής δικαιοδοσίας της αρχιεπισκοπής του Dubrovnik. Η πρώτη μαρτυρία αναφέρεται στο δεύτερο μισό του 11ου αιώνα και επιβεβαιώνει την παρουσία χριστιανικής κοινότητας στην εν λόγω διοικητική περιφέρεια. Βλ. F. Šanjek, *Kršćanstvo*, όπ.π., σ. 54.

31. Την περίοδο που η Βοσνία αποκτούσε την ελευθερία της, η Κροατία προσαρτούταν στους Ούγγρους, χάνοντας την αυτονομία της. Βλ. I. Vuković, *Istina*, εκδ. Dobrića Knjiga, Novi Sad, 19992, σ. 13.

σμό και κατά συνέπεια τη δομή και σύσταση του «Πασαλικίου της Βοσνίας»³².

Κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας ένα μέρος των μελών της λεγόμενης "Βοσνιακής εκκλησίας" απάσθησαν τον Ισλαμισμό. Δεν μπορούμε όμως με βεβαιότητα να ισχυριστούμε πως από τις πρώτες φάσεις των εξισλαμισμών έγιναν μαζικές μεταστροφές τέτοιες που άλλαξαν ριζικά τη θρησκευτική σύνθεση του πληθυσμού³³.

Οι ευγενείς της χώρας, που διατηρήθηκαν από την Πύλη ως διπλωματικοί αξιωματούχοι και τιτουλάριοι, απάσθησαν το μωαμεθανισμό, προκειμένου να διατηρήσουν τα προνόμιά τους, εμποδίζοντας συγχρόνως κάθε νέο μεταρρυθμιστικό μέτρο, όπως έγινε άλλωστε και με τους υπολοίπους εξισλαμισμούς στις γιουγκοσλαβικές χώρες την περίοδο αυτή³⁴.

Παράλληλα, όσοι από τους υπηκόους των υποδούλων λαών επιθυμούσαν προσωπική ανάδειξη αλλά και συμμετοχή στο στρατιωτικό και διοικητικό μηχανισμό του οθωμανικού κράτους, ασπάζονταν την μουσουλμανική πίστη. Ο εξισλαμισμός ήταν ένα από τα βαθύτερα κατάλοιπα της οθωμανικής παρουσίας στη Βοσνία³⁵. Έτσι, με ευκολία οι φεουδάρχες εξισλαμίζονταν, αργά ή γρήγορα, προκειμένου να διατηρήσουν τα κερημένα προνόμιά τους.

Κατά τον 15ο αιώνα συναντούμε, κατά τον καθηγητή Milan Vasić, γενικά στη Βοσνία και ειδικά στη Βοσνιακή Κράινα, μουσουλμανικά ονόματα με πατρώνυμα ορθόδοξων, λόγω χάρις, ο Μαχμούτ γιος του Jovanov, Χουσεΐν γιός του Radosava κ.τ.λ., μαρτυρίες του προγενεστέρου θρησκευτικού τους βίου. Ο Γαβριήλ μετονομαζόταν σε Halim, ο Stanak γινόταν Selim, η Katarina γινόταν Kadim κ.τ.λ.³⁶.

Δεν υπάρχει αμφιβολία πως οι εξισλαμισμοί στη Βοσνία ήταν, κατά βάση, προϊόν βιαιοτήτων εκ μέρους των Οθωμανών κατακτητών. Συχνά όμως παρατηρήθηκαν και μεταστροφές όπου με προθυμία οι πληθυσμοί, ορθόδοξων και ρωμαιοκαθολικών, ασπάζονταν τη νέα πίστη. Μνημονεύονται ολόκληρα χωριά τα οποία μεταστρέφονται για να αποφύγουν τη βαριά φορολογία (harač - χαράτσι). Όσο και αν υποστηρίχθηκε στη γιουγκοσλαβική ιστοριογραφία, ιδιαίτερα από στρατευμένα σε συγκεκριμένες ιδεολογίες έντυπα, η άποψη πως μόνο οι φεουδαρχικές οικογένειες της Βοσνίας για τη διατήρηση των προνομίων τους απάσθησαν το Ισλάμ, εν τούτοις, φάνηκε, ότι οι θρησκευτικές μετακινήσεις είχαν συχνά διπλά στο μαζικό και κοινωνικό χαρακτήρα. Το μέγεθος δε των μεταστροφών συχνά ήταν τόσο μεγάλο, όπως για παράδειγμα στη Σλαβονία, ώστε στο τέλος του 17ου αιώνα δεν μνημονεύονται παρά ελάχιστοι χριστιανοί στις εν λόγω περιοχές, που με δυσκολία εγκαταβίωναν ανάμεσα στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Στην περίπτωση ωστόσο των σλάβων της Σλαβονίας οι ερευνη-

32. Muhamed Had ijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, όπ.π., σσ. 8-11.

33. Βλ. F. šišić, *Pregled povjesti Hrvatskog naroda*, εκδ. Matica Hrvatska Zagreb 1962, σ. 308. Παρόμοια άποψη εξέφρασε και ο ρωμαιοκαθολικός ιστορικός F. Šanjek, *Kršćanstvo*, όπ.π., σ. 193. Διαφορετική ωστόσο άποψη διατύπωσαν άλλοι ιστορικοί, οι οποίοι σημείωναν σοβαρές μετακινήσεις πληθυσμών από την Ορθόδοξη εκκλησία στην μουσουλμανική πίστη. Βλ. Jovan Had i Vasiljević, *Muslimani, Naše krvi u ju noj Srbiji*, εκδ. Prosveta, Beograd 19952, σσ. 12-33. Ο συγγραφέας βασίζεται σε εθνο-θρησκευτικές απογραφές της περιόδου εκείνης.

34. Πρβλ. Jovan Had i Vasiljević, *Muslimani*, όπ.π., σ. 62-78. Μ. Νυσταζοπούλου, *Οι βαλκανικοί λαοί κατά τους Μέσους Χρόνους*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 184.

35. Βλ. I. Bo ić, *Istorija Jugoslavije*, (συλλογικός τόμος ομάδας ιστορικών υπό τον τίτλο: Jugoslovenski narodi), εκδ. Prosveta, σ. 141.

36. Milan Vasić, *Etnička kretanja u Bosanskoj Krajini*, Godišnjak Društva istoričara XIII, Sarajevo 1962, σσ. 248-249.

τές εντοπίζουν έναν επιπρόσθετο λόγο: τον παλαιό και ιδιαίτερα έντονο εσωτερικό ανταγωνισμό μεταξύ των Αρναούτων (Arnauti - Arbanasi) και των γηγενών σλαβικών πληθυσμών μετά την κατάληψη των χωρών αυτών από τα στρατεύματα της Υψηλής Πύλης. Ήδη οι Αρναούτες, ως ναυρίερα και ευκολότερα ασπασθέντες τη μουσουλμανική πίστη, είχαν καταλάβει τα τοπικά αξιώματα και απολάμβαναν ιδιαίτερα προνόμια. Διαφαινόταν, λοιπόν, ότι η εξουσία, εάν δεν εξισλαμίζονταν οι σλαβικοί τοπικοί πληθυσμοί, θα περνούσε γρήγορα ολοκληρωτικά στα χέρια τους. Η διαπίστωση αυτή έκανε πολλούς χριστιανούς να σπεύσουν και χωρίς διαταγή να ασπασθούν το Ισλάμ³⁷. Δίπλα στις παραπάνω αιτίες θα πρέπει να προσθέσουμε και την ανώμαλη κατάσταση που προέκυψε στην Εκκλησία της Σερβίας μετά την κατάργηση του Σερβικού Πατριαρχείου (1765-1766) και την υπαγωγή του στον Οικουμενικό Θρόνο. Επίσης, γενικότερα η άγνοια του απαιδέυτου κλήρου και λαού, γύρω από τα εκκλησιαστικά θέματα μετρίαζε τις ηθικές και θρησκευτικές αναστολές μιας τέτοιας πράξης. Συχνά η Σερβική Εκκλησία δεν μπορούσε να τοποθετήσει ιεράρχες στις περιοχές αυτές, οι οποίες παρέμεναν απαίδευτες, φτωχές και ακέφαλες πνευματικά. Έτσι, ανήμπορος και ανυπεράσπιστος ο χριστιανικός πληθυσμός παραδίδονταν στο έλεος των εξισλαμισμών³⁸.

Επισημώς οι εξισλαμισμοί, περιελάμβαναν τις εξής φάσεις:

- α) κατ' αρχήν προσέγγιση των υποψηφίων κοινοτήτων ή ομάδων, στα αστικά κέντρα κυρίως, από καταρτισμένους δασκάλους-θεολόγους (μουσουλμάνους) με απώτερο σκοπό να τους οδηγήσουν στα θρησκευτικά καθιδρύματα, κυρίως τζαμιά ή τεκέδες, τα οποία έπρεπε ο υποψήφιος να επισκέπτεται τακτικά για να ασκεί τα θρησκευτικά του καθήκοντα
- β) ενσωμάτωση και φοίτηση σε ισλαμικά εκπαιδευτικά ιδρύματα των εξισλαμισθέντων όπου την καθοδήγηση θα είχαν εξειδικευμένοι στο κοράνιο νομοδιδάσκαλοι οι οποίοι θα μινούσαν τους πιστούς στην νέα θρησκεία. Αρχικά απευθύνονταν στους κατοίκους των πόλεων όπου η πρόσβαση στα ισλαμικά κέντρα ήταν ευκολότερη· σε δεύτερο χρόνο, απευθύνονταν στις περιοχές γύρω από τα μεγάλα αστικά κέντρα, ενώ σε μια τρίτη φάση οι προσηλυτισμοί συμπεριελάμβαναν τους αγροτικούς και ορεισίβιους πληθυσμούς οι οποίοι και ακολουθούσαν ειδικό πρόγραμμα για να μορφωθούν στους λόγους του προφήτη³⁹.

Οι περιηγητές του 16ου αιώνα μας πληροφορούν πως στη επικράτεια της Βοσνίας υπήρχαν Καθολικοί, Ορθόδοξοι και Μουσουλμάνοι. Εντούτοις, ικανός αριθμός ορεισίβιων οικογενειών εξακολουθούσαν να εκδηλώνουν την αφοσίωσή τους στην παλαιά θρησκεία ακόμα κι όταν ήταν αναγκασμένοι να ασπασθούν τη νέα πίστη. Εξακολουθούσαν μάλιστα, καιτοι «νεοφώτιστοι», να διατηρούν πολλά από τα παλαιά παγανιστικά έθιμα και τις παλαιές τους συνήθειες⁴⁰.

Είναι χαρακτηριστικό πως το Ινστιτούτο της Σερβικής Ακαδημίας Επιστημών και Τεχνών (SANU) σε επίσημη έκδοσή του προσδιόριζε τους Βοσνίους μουσουλμάνους ως «μια ανάμιξη του τοπικού στοιχείου με τους νεοφερμένους Οσμανλήδες, Τούρκους, Κούρδους, Άραβες, οι οποίοι με τις οθωμανικές βαλκανικές κατακτήσεις του

37. Jovan Had i Vasiljević, *Ju na Stara Srbija I*, Beograd 1924, σσ. 177 κ.ε.

38. Βλ. Ιωάννης Ταρνανίδης, *Ιστορία της Σερβικής Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 93-97.

39. Muhamed Had ijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, όπ.π., σσ. 108-109.

40. Βλ. S. Ćirković, *Istorija Bosne*, όπ.π., σ. 321.

14ου και 15ου αιώνα, ως όργανα του νέου καθεστώτος, παρέμειναν στις περιοχές αυτές και μετά την αποχώρηση των Οθωμανών, προσδίδοντας έτσι ένα νέο εθνογραφικό, θρησκευτικό και πολιτισμικό χαρακτήρα στη χώρα, κυρίως, διαδίδοντας το Ισλάμ μεταξύ των εντοπίων πληθυσμών»⁴¹.

Είναι ωστόσο γεγονός πως από όπου κι αν προήλθαν οι ετερογενείς και ετερόθρησκοι αυτοί πληθυσμοί, αποτέλεσαν μια πραγματικότητα στη δημογραφική σύνθεση της χώρας, που είτε ως μειονότητα, είτε ως πλειονότητα σε άλλες περιοχές, επηρέαζε τις εξελίξεις σε εθνικό και θρησκευτικό επίπεδο. Με την υποχώρηση και εγκατάλειψη ευρωπαϊκών εδαφών από τους Οθωμανούς σημειώθηκαν, όπως ήταν φυσικό, σημαντικές μετακινήσεις από πρώην τουρκοκρατούμενες χώρες προς την Βοσνία και Ερζεγοβίνη με αποτέλεσμα να μεγαλώσει, ιδιαίτερα μετά τον 18ο αιώνα εντυπωσιακά, ο μουσουλμανικός πληθυσμός της περιοχής έναντι του σερβικού και κροατικού στοιχείου⁴². Συγχρόνως, συσπειρώθηκε ο μουσουλμανικός πληθυσμός στα αστικά κέντρα και διατήρησε έτσι ευκολότερα τη θρησκευτική του ταυτότητα.

Το γεγονός πάντως πως από τα 104 τεμένη της ευρύτερης περιοχής του Sarajevo τα 98 μνημονεύονται ως ανεγερθέντα πριν το 1600 σημαίνει πως η παρουσία του μουσουλμανικού στοιχείου ήταν αρκετά έντονη και ανθηρή κατά τους μέσους χρόνους⁴³.

Εξωριστή σελίδα στις οθωmano-βοσνιακές σχέσεις αποτελεί ο θεσμός των «γενιτσάρων» από τα μέσα ήδη του 15ου αιώνα. Όταν τα στρατεύματα του σουλτάνου Μεχμέτ Β' του Πορθητή κατέλαβαν τη Βοσνία (1463) κύριο μέλημά τους έγινε η διάδοση του κηρύγματος του προφήτη Μωάμεθ. Η επιτυχής έκβαση του εγχειρήματος αυτού και ο ζήλος που επέδειξε ο λαός αυτός, σημειώνοντας μαζικές μεταστροφές στο Ισλάμ, έκαναν τον Σουλτάνο να δεχθεί την υλοποίηση οιασδήποτε επιθυμίας τους. Έτσι, εστάλησαν νέοι οι οποίοι μορφώθηκαν και γαλουχήθηκαν σε μουσουλμανικά ιδρύματα της Πόλης, καταλαμβάνοντας γρήγορα σημαντικές θέσεις και κρατικά αξιώματα⁴⁴. Γνωστή είναι η περίπτωση του Μεγάλου Βεζίρη της Υψηλής Πύλης Mehmet पासά Sokolović (Mohamed Sokolli)⁴⁵, ο οποίος προσέφερε πολλά στο σερβικό σκλαβωμένο γένος, όπως και του Sinan - Paša Sijerčić (18ος), του Husejin Karpetan Gradašćević (19ος) αλλά και άλλων τούρκων αξιωματούχων.

Η ιδιαιτερότητα ωστόσο των «εκτουρμισμένων - ροτιντ'ιαντσε» αυτών σλάβων, (ο

41. Βλ. *Narodi Jugoslavije*, εκδ. Sanu, Beograd 1965, πρβλ και τα σχόλια του Muhamed Had ijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, όπ.π., σσ. 8-9.

42. M. Vasic, *Etnička kretanja u Bosanskoj Krajini*, όπ.π., σσ. 248-249. Με την αποχώρηση των τουρκικών δυνάμεων από την Ευρώπη και τα βόρεια σύνορα των Βαλκανίων οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί της υπαίθρου συνέχισαν στα μεγάλα αστικά κέντρα της νοτιοανατολικής Ευρώπης, από την Ουγγαρία, την Κροατία, τη Σλοβενία, τη Δαλματία, το Μαυροβούνιο και τη Σερβία.

43. Βλ. M. Handić, *Islamizacija Bosne i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana*, εκδ. Islamska Dionička Štamparija, Sarajevo 1940, σ. 27.

44. Βλ. Ιωάννης Ταρνανίδης, *Ιστορία της Σερβικής Εκκλησίας*, όπ.π., σσ. 83-86. Ο καθηγητής Ταρνανίδης αναφέρει την περίπτωση του μητροπολίτη Σμεντερέβου Παύλου (1531) ο οποίος, με την αρωγή συμπατριωτών του που είχαν αλλάξει πίστη και ανέβει στις υψηλές βαθμίδες της τουρκικής ιεραρχίας, προσπάθησε να ανασυστήσει το Σερβικό Πατριαρχείο.

45. Ο Sokolović σε ηλικία 16 ετών δια της βίας οδηγήθηκε στο Σεράϊ και από εκεί στην Πόλη για να επανδρώσει το τάγμα των γενιτσάρων. Η παράδοση μάλιστα φέρει τον Πατριάρχη Μακάριο (1557) ως αδελφό εξ αίματος του Sokolović, ο οποίος, εν τέλει, συνέβαλε στην αναβίωση του Πατριαρχείου της Σεραβίας με την αμέριστη συμπαράσταση του Βεζίρη. Βλ. Milenko Vukićević, *Znameniti Srbi muslimani*, εκδ. Čigoja Štampa, Beograd 1906, σσ. 5-50. Σχετικά με το ρόλο των Γενιτσάρων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία πρβλ. τη μονογραφία του Godfrey Goodwin, *Οι Γενίτσαροι*, εκδ. Οδυσσεύς, Αθήνα 1997.

όρος αυτός χρησιμοποιείται συχνά στη σερβική και κροατική βιβλιογραφία), συνίσταται στο ότι ακόμα και σήμερα διατηρούν ήθη και έθιμα του προτέρου εθνικού και θρησκευτικού τους βίου. Υπάρχουν ακόμα και σήμερα μαρτυρίες μουσουλμάνων που επισκέπτονται για την ίαση των παιδιών τους, όχι τα ιερά τους τεμένη, αλλά τους ιερείς και τα μοναστήρια των ορθοδόξων⁴⁶. Πολλοί δε εξ αυτών έχουν επίγνωση του θρησκευτικού τους παρελθόντος, εορτάζουν μάλιστα μαζί με τους χριστιανούς την εορτή Badnji dan - παραμονή των Χριστουγέννων⁴⁷. Σε πολλά λαϊκά άσματα (Βοσνίας και Κοσόβου), που έλκουν την καταγωγή τους από τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα, αλλά και παλαιότερα, τα μικρά κορίτσια των μουσουλμάνων ψέλνουν με τα χριστιανόπουλα στην εορτή των Χριστουγέννων. Άλλοι πάλι τιμούν με δώρα την ημέρα της εορτής του του Άγιο Γεώργιο (Đurđev dan), διατηρώντας ένα παλαιό έθιμο καλής γειτονίας και φιλίας ή επίσης, βάφουν αυγά την περίοδο του Πάσχα κατά τη συνήθεια των προγόνων τους⁴⁸.

Δεν χωράει, λοιπόν, αμφιβολία πως το μεγαλύτερο μέρος των σημερινών μουσουλμάνων προέρχεται από μεθοδευμένους εξισλαμισμούς, που συντελέστηκαν από τον 14ο έως τον 19ο αιώνα, εκ μέρους της Πύλης, αρχικά, και άλλων ισλαμιστικών κέντρων στη συνέχεια, σε βάρος σερβικών και δευτερευόντως κροατικών πληθυσμών, που από αιώνες έδρασαν και μεγαλούργησαν προσφέροντας σημαντικά κεφάλαια στον πολιτισμό και στην ιστορία των περιοχών αυτών.

Θα λέγαμε, συμπερασματικά, πως η Βοσνία βρισκόταν πάντα ανάμεσα σε δύο πνευματικούς κόσμους που διαρκώς την πολιορκούσαν για να της προσδώσουν, ο καθένας από τη δική του πλευρά, τα δικά του χαρακτηριστικά. Οι θρησκευτικές της διαμάχες, ο πολιτειακός της βίος, η γλώσσα των πολιτισμών της, η ίδια η ποιικιόμορφη παιδεία και κουλτούρα της, δεν θα πρέπει να ερευνηθούν ανεξάρτητα από τον παράγοντα αυτόν⁴⁹. Οι διαφορές και ιδιαιτερότητες των δύο αυτών πολιτισμών, του δυτικού και ανατολικού, ερμηνεύουν, ως ένα βαθμό, την απομάκρυνση των νοτιοσλάβων μεταξύ τους.

Συμπεράσματα

1. Τα αναρίθμητα χριστιανικά μνημεία, τόσο στον Πόντο και στην Καππαδοκία όσο στην Βοσνία και στην Ερζεγοβίνη, μαρτυρούν, ακόμα και σήμερα, το βαθύ χριστιανικό παρελθόν των περιοχών αυτών.
2. Το θρησκευτικο-πολιτικό φαινόμενο του εξισλαμισμού έβρισκε την εφαρμογή του σε όλα τα μέρη και τα πλάτη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Προσάρμοζε ωστόσο την δυναμική του ανάλογα με τις γεωστρατηγικές του επιδιώξεις στην κάθε περιοχή, αλλά και τις διαθέσεις (αγριότητες) των κρατικών του λειτουργών που καλούνταν να τις εφαρμόσουν.
3. Στόχος της Υψηλής Πύλης ήταν η διάδοση του Ισλάμ και η εκμετάλλευση του θρη-

46. Muhamed Had ijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, όπ.π., σελ. 41.

47. Βλ. Jovan Had i Vasiljević, *Muslimani*, όπ.π., σελ. 41, όπου και στοιχεία των εκτουρμισμών της περιόδου αυτής, σσ. 49-79.

48. Muhamed Had ijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, όπ.π., σσ. 42-48.

49. Η Latinica (λατινική γραφή) μόλις τον 14ο αιώνα να χρησιμοποιείται, σε αντίθεση με την Glagolica (γλαγολιτική-κυριλλική γραφή) που ευρέως χρησιμοποιούνταν από την ημέρα της εμφάνισής της. Βλ. I. Boić, *Istorija Jugoslavije*, όπ.π., σ. 82.

σκευτικού παράγοντα στην εδραίωση και διατήρηση της ισχύος της, κυρίως, στις ευρωπαϊκές χώρες.

4. Η βία αποτελούσε την κατ' εξοχήν μέθοδο που ακολουθούσαν οι υποστηρικτές του εξισλαμισμού από τα βόρεια της Ανατολίας μέχρι την κεντρική Ευρώπη.
5. Το εύρος και η ανταπόκριση των χριστιανικών πληθυσμών στους εξισλαμισμούς ήταν ποικίλη αφ' ενός, ανάλογα με τις ιστορικές και εκκλησιαστικές προϋποθέσεις στις οποίες περιέχονταν οι πληθυσμοί αυτοί, αφ' ετέρου, από την οικονομική εξαθλίωση που τους οδηγούσε άκοντες στους κόλπους του Ισλάμ.
6. Οι έντονες προφορικές και άλλες παραδόσεις που ακόμα και σήμερα μαρτυρούν τις επιρροές της προτεράς πίστης των εξισλαμισθέντων και τη συνείδηση που ορισμένοι από αυτούς καλλιεργούν μέχρι σήμερα.

Ειρήνη Καμπερίδου

λέκτορας της Κοινωνιολογίας, Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η ΧΟΡΕΥΤΙΚΗ «MANIA» ΤΩΝ ΠΟΝΤΙΩΝ ΤΗΣ ΣΙΝΩΠΗΣ ΤΟ 1870, ΚΑΙ Η ΕΠΙΒΑΛΛΟΜΕΝΗ ΜΟΥΣΙΚΟ-ΧΟΡΕΥΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΕΞΙΣΛΑΜΙΣΜΕΝΩΝ ΣΚΛΑΒΩΝ

«Ο χορός, εδώ, είναι μία τέλεια μανία (mania) για όλους τους Έλληνες (της Σινώπης) όλων των ηλικιών και τάξεων [...] νέοι άνδρες και νέες γυναίκες, ηλικιωμένοι άνδρες και ηλικιωμένες γυναίκες, χορεύουν όλοι μαζί, κάθε βράδυ, με μία ζωντανή και μία ακούραστη ευχαρίστηση, που ούτε η φτώχεια, ούτε η ηλικία μοιάζουν να μπορούν να εξαλείψουν. Συνεπώς, ο κύριος σκοπός τους στην κατασκευή [των οικημάτων τους] είναι να έχουν μεγάλες αίθουσες χορού για χρήση τον χειμώνα», γράφει η Αγγλίδα περιηγήτρια Annie Jane Harvey (1871) για το πάθος, την ακατανίκητη κλίση, την έκφραση ψυχής ή ίσως την στρατηγική ψυχικής ενδυνάμωσης, αυτοάμυνας ή αντίστασης των Ποντίων της Σινώπης το 1870.

Σε αντίθεση με τον χορό των Μουσουλμάνων, δηλαδή των έγκλειστων εξισλαμισμένων σκλάβων του Οθωμανικού χαρεμού, που αποκλειστικός του σκοπός ήταν η ψυχαγωγία του ενός ιδιοκτήτη-αφέντη, ή εκείνη των έγκλειστων γυναικών της ανώτερης πυραμιδικής ιεραρχίας του χαρεμού, οι Έλληνες και οι Ελληνίδες του Πόντου χόρευαν για τον εαυτόν τους, και όχι για την ψυχαγωγία των αποκαλούμενων κοινωνικά 'ανωτέρων' τους. Σε αντίθεση με τα έθιμα των Οθωμανών, που οι άνδρες ποτέ δεν χόρευαν, οι Έλληνες και οι Ελληνίδες συμμετείχαν μαζί στην χορευτική διαδικασία (Kamberidou, 2002; Zografou, 2001).

Το ενδιαφέρον εστιάζεται στην μαρτυρία της Αγγλίδας περιηγήτριας Annie Jane Harvey, που περιγράφει την «χορευτική μανία» των Ελλήνων της Σινώπης του Πόντου. Αναλυτικότερα, η Αγγλίδα περιηγήτρια παρατηρεί ότι στην Σινώπη του Πόντου, το 1870, οι Έλληνες και οι Ελληνίδες όλων των ηλικιών και όλων των κοινωνικών τάξεων, σε όλες τις εποχές του χρόνου, καθημερινά συμμετείχαν στην χορευτική διαδικασία. Στη διχοτομημένη σε δύο συνοικίες Σινώπη, όπου στην μία κατοικούσαν οι Τούρκοι και στην άλλη οι Έλληνες, όπως επισημαίνει η Harvey (1871), οι Έλληνες διέθεταν πολύ μεγάλες οικίες, πράγμα που την ξάφνιασε γιατί η Σινώπη ήταν μία φτωχή πόλη. Όσον αφορά στις οικίες των Ποντίων, παρατηρεί ότι ζούσαν μαζί, ως μία οικογένεια μέσα σε ένα σπίτι, από δέκα μέχρι δώδεκα οικογένειες. Αποκαλύπτει αυτό που εκείνη εκτίμησε ήταν ο λόγος αυτού του συνωσισμού οικογενειών μέσα σε μία οικία και της συνήθειας ή του εθίμου των Ποντίων να κτίζουν μεγάλες οικίες με πολύ μικρά υπνοδωμάτια.

Συγκεκριμένα, κατά την εκτίμηση της Αγγλίδας περιηγήτριας, όχι η φτώχεια, αλλά ο βαθμός της σημαντικότητας του χορού, για τους Έλληνες της Σινώπης, διακρινόταν από τον τρόπο που κατασκεύαζαν τις οικίες τους. Κατά την άποψή της στριμώχνονταν πολλές οικογένειες μέσα σε ένα σπίτι, με πολύ μικρά δωμάτια, «για να έχουν χώ-